

DEA DARDANICA ИЗ МЕДИЈАНЕ И СРОДНИ СПОМЕНИЦИ ИЗ БАЛКАНСКИХ ПРОВИНЦИЈА ЦАРСТВА

Споменици на којима је приказана персонификација Дарданије, јужног дела провинције Горње Мезије, а у касној антици провинције која се граничила са Средоземном Дакијом, Првом Мезијом и Превалтаном, нађени су на значајним римским локалитетима, *Romula* у Доњој Дакији и *Mediana* код *Naissus*-а у касноантичкој Средоземној Дакији. Реч је о једном или два вотивна рељефа и једној скулптури у скоро природној величини, насталим у различитим временима римске доминације на Балкану.

Статуа женског божанства, откривена још 1933. године приликом археолошких истраживања резиденцијалног комплекса *Mediana* код данашњег Ниша,¹ представља једну од иконографски најинтересантијих римских скулптура нађених на нашој територији. Реч је о статуи, висине 1,34 м, којој, нажалост, недостаје глава. Она приказује женску фигуру обучену у дугачки хитон и кратак химатион. Преко главе је био пребачен вео, данс видљив делимично, како се од рамена спушта низ леђа да стопала. Ослонац тела је на левој нози, док је десна благо повучена у назад. У десној руци, савијеној у лакту и постављеној на груди, она држи говече, а у левој, спуштеној низ тело, кесу (*marsupium*). Уз стопало леве ноге приказана је глава дивљег вепра, изнад које је двојна секира (*labrys*) (сл. 1). Сложена и неубичајена иконографија приказане богиње навела је истраживаче да различито протумаче природу овог божанства. Статуа је била идентификована као представа Дијане² или неког локалног божанства блиског Кибели,³ односно божанства са функцијама Кибеле и Деметре⁴ или Кибеле и Дијане.⁵ Идентификовање фигуре као *Dea Dardanica* аргументовано је поткрепљено анализом приказаних атрибута као симбола који објашњавају карактер представљене персонификације, алудирајући на сточарство,

¹ За карактер, историјат истраживања и библиографију радова о локалитету, cf. Petrović, 1994.

² Ненадовић, 1961, 169.

³ Picard, 1953, 93-94.

⁴ Јовановић, 1975, 62.

⁵ Петровић, 1976, 148.

Сл. 1. Статуа, *Mediana*Fig. 1. Statue, *Mediana*

њен доњи део данас недостаје, па се не види атрибут који се у њој налазио. Лево од богиње налази се олтар на коме је петао. На горњој, лучној ивици рељефа, налази се натпис *[Da]rdanic(a)e*, док су на доњој ивици, односно соклу рељефа, означени дедиканати, два декуриона колоније *Romula*, чија

рударство и лов, привредне гране добро заступљене у Дарданији.⁶ Предложени идентификацију прихватили су и други аутори који су касније писали о овој статуи.⁷ Мање сложен проблем представљало је хронолошко опредељење дела. Наиме, било је јасно да је реч о представи женске особе у трдиционалном ставу и одећи римске матроне, што је добро позната иконографска схема, настала на основу приказа богиња у пеплосу из позног хеленистичког доба. Међутим, за разлику од ритмично обрађених набора на хаљинама хеленистичких скулптура, одећа фигуре са Медијане моделована је линеарно, са беживотним вертикалним наборима, од којих најочигледнији полази од изреза око врата и спушта се до стопала, формирајући осу симетрије, која статуи даје дводимензионални изглед. Статичност и фронталност, карактеристичне за ово скулпторско остварање, везују се за стилска струјања касноантичке уметности из периода око 320. године.⁸

Предложени идентификацију статуе са Медијане као божанства Дарданије потврдила су и два мермерна рељефа са иконографским приказом унутар едикуле, откривена током археолошких ископавања, вођених 1969. године на локалитету *Romula - Malva* у Олтенији. На једном рељефу, димензија 0,44 x 0,27 м, фронтално је приказана жена обучена у дуг наборани хитон и кратак химатион. На глави носи лунуласту дијадему, данас оштећену, и вео који преко рамана пада низ леђа. У левој руци, савиеној у лакту и прислоњеној на груди, она држи говече. Десна рука је опуштена низ тело, али је

⁶ Jovanović, 1980, 53-60.

⁷ Srejović, Cermanović-Kuzmanović, 1987, 134, nr. 58; Tomović, 1992, 94, nr. 95; *Archaeological Treasure of Niš*, 2004, 153, nr. 70.

⁸ Srejović, Cermanović-Kuzmanović, 1987, 134, nr. 58.

имена не можемо утврдити, будући да део рељефа са почетком натписа недостаје (сл. 2). Други рељеф, нађен истом приликом, је веома оштећен, тако да је иконографски приказ унутар едикуле сачуван фрагментарно. Видљив је доњи део женске стојеће фигуре у дугој, набраној хаљини поред које се, са леве стране, налази корпа или ваза облика кратера, у којој се налазе кружни предмети, воће или хлебове. На соклу рељефа делимично је сачувана посвета дедиканта. Натпис гласи: [ego? ...A]ur(elius) Dardan- / [us votu]m posui (сл. 3). Рељефи, датовани у II-III век, односно у прву половину III века, припадали су неком култном објекту, уништеном, највероватније, током инвазије Карпа 245-247. године.⁹ Као што натписи на рељефима показују, реч је, у првом случају, о посвети богињи чије је име *Dardanica*, док у другом случају име божанства није сачувано, док је дедикант извесни *Aurelius Dardanus*. Име дедиканта, као и сачувани део приказа богиње у дугом набраном хитону, упућују на претпоставку да је и на оштећеном рељефу приказана богиња *Dardanica*.

Као што се из описа споменика види, иконографија богиње са рељефа из Ромуле и статуе са Медијане су веома сродне, а како натпис са рељефа показује, реч је о представама Дарданије, божанства које је више пута епиграфски потврђено. Наиме, поред одраније познатог натписа из Куршумлијске бање, датованог у 206. годину,¹⁰ током последње две деценије XX века откривене су још две аре са посветама овој богињи, једна код Витине, датована у 211. годину,¹¹ и друга у Главнику.¹² Елементи иконографског концепта ове богиње који повезују споменике из

Сл. 1а. Статуа, *Mediana*Fig. 1a. Statue, *Mediana*

⁹ Tudor, Vlădescu, 1972, 183-190, Fig. 1, 2; *LIMC* VIII, Dardania, no. 1, 2.

¹⁰ Petrović, 1979, 118-119, nr. 104 (са наведеном литературом). Посвета једног царског ослобођеника на вотивној ари, датованој конзулским паром, гласи: *Dar(daniae) sac(rum)*. Куршумлијска бања, *Aquarum Bas()*, налази се око 75 км југоисточно од Медијане, на граници провинција Средоземна Дакија и Дарданија.

¹¹ Dobruna-Salih, 2003-2005, nr. 368. Ара са представама лавиринта са обе стране откривена је 1988. године. Натпис, идентичан на њеној предњој и задњој страни, гласи: *Deae Dard(anicae) / Artorius Heracli / tus spec(ulator) / leg(ionis) III Fl(aviae) / V(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) Gentiano et Basso*.

¹² *Ibid.*, nr. 354. Ара, чије је натписно поље окружено лозицама, нађена је почетком 90-тих година XX века. Сачувани део натписа гласи: *Deae Dard(anicae)*.

Сл. 2. Рељеф, *Romula*Fig. 2. Relief, *Romula*Сл. 3. Рељеф, *Romula*Fig. 3. Relief, *Romula*

Ромуле и Медијане, су одећа, наборани хитон, кратак химатион и вео који се преко рамена спушта до стопала, општи став и, посебно, положај руке, прислоњене на груди, у којој приказана фигура држи животињу, највероватније говече. Тај иконографски моменат осликава богињу као заштитницу животиња и природе, односно као симбол плодности. Приказана иконографска схема – богиња која на грудима држи животињу - среће се на представама више женских божанстава, Хере,¹³ Афродите,¹⁴ Артемиде¹⁵ и Деметре,¹⁶ насталим у периоду од VI до IV века пре н.е. Међутим, тај образац није одомаћен у римској уметности. Па ипак, осим на споменицима из Ромуле и Медијане, налазимо га и на приказу богиње која чини део урезане композиције на дршци једне сребрне патере која је део групног налаза сребрног посуђа, откривеног средином XIX века у селу Доњи Бранетићи, на падинама планине Рудник, у области северозападне границе провинције Горње Мезије. Богиња, приказана на врху ове дршке, на глави има градску круну (*corona muralis*), обучена је у наборану хаљину дугих рукава, леву руку, повијену у лакту, прислонила је на груди, придржавајући једну животињу (теле ?, јагње ?, јаре ?), док у десној руци држи мараму и клас (?). Испод богиње приказан је јарац у покрету, а у трећој зони представе налазе се секира и олтар (сл. 4). На основу облика посуде и фризури приказане жене, израда патере је датована у период краја II и прве половине-средине III века. Богиња, приказана на врху дршке, опредељена је као синкретистичко божанство са особинама *Magna Mater*, *Terra Mater* и, можда, *Ерона*-е, богиње која се помиње на једном

тањиру из истог налаза и која би, упркос нетипичне иконографије, могла да се препозна у овом приказу, уколико је животиња на грудима богиње

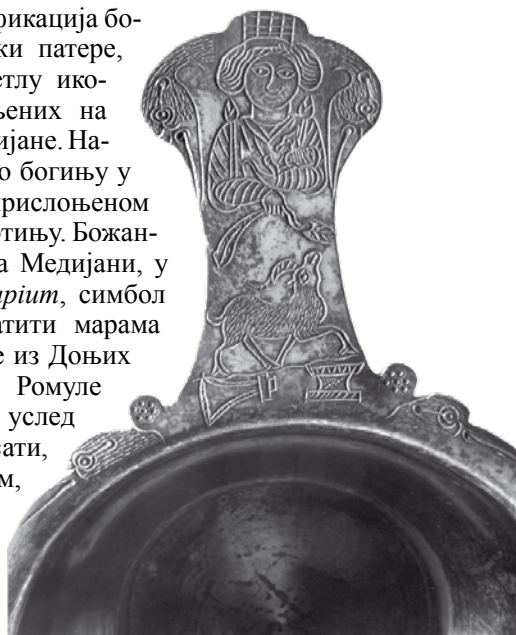
¹³ LIMC IV, Hera, no. 57, 62 (type *Hera Hippiia*).

¹⁴ LIMC II, Aphrodite, no. 65, 66 (type *Koré*).

¹⁵ LIMC II, Artemis, no. 560-590.

¹⁶ LIMC IV, Demeter, no. 100-108.

мали коњ.¹⁷ Међутим, идентификација богиње, представљене на дршки патере, може се посматрати и у светлу иконографских решења заступљених на споменицима из Ромуле и Медијане. Наиме, у сва три случаја срећемо богињу у набораној хаљини која, руком прислоњеном на груди придржава неку животињу. Божанство, чија је статуа нађена на Медијани, у другој руци држи кесу-*marsupium*, симбол благостања, како се могу схватити марама и клас на представи са патере из Доњих Бранетића. На рељефу из Ромуле атрибут у богињиној руци се, услед оштећења, не може дефинисати, али на другом, фрагментованом, рељефу са истог локалитета, на коме је, вероватно, као и на оном боље сачуваном, представљено божанство Дарданије, поред богиње се налази посуда са воћем или хлебовима, што је представа која, такође, симболише благостање. Истог карактера је

Сл. 4. Дршка патере, Доњи Бранетићи, Рудник

Fig. 4. Patera handle, Donji Branetići, Rudnik

и рог изобиља (*cornucopiae*), у касноантичкој уметности уобичајен атрибут персонификација градова и географских области. Испод богиње, приказане на патери, налазе се представе јарца, секире и жртвеника, које, као и глава вепра са двојном секиром изнад ње, са статуе из Медијане, односно приказ жртвеника на којем је петао, са рељефа из Ромуле, јасно алудирају на жртвовање животиње као чин који има важну улогу у култу приказаних божанстава. Персонификације Дарданије са споменика из Ромуле и Медијане на глави имају вео који се спушта до стопала и, вероватно, лунуласту дијадему, док богиња, приказана на дршци патере, на глави носи градску круну, што је атрибут не само универзалних женских божанстава, попут малоазијске Кибеле, него и персонификација градова и регија, поготову на представама те врсте, насталим у периоду касне антике.¹⁸ Идентификацију богиње приказане на дршки патере са персонификацијом Дарданије, у чији су се култни садржај слили и неки елементи поштовања универзалних женских божанстава, *Magna Mater* и *Terra Mater*, може да поткрепи и чињеница да је патера са овим приказом, као, уосталом и споменици из Медијане и Ромуле, нађена у значајном рударском региону,

¹⁷ Popović, 1995, 149-157 (са наведеном литературом).

¹⁸ За еволуцију иконографског концепта приказа градских богиња, cf. Alföldi, 1963, 149-150

Сл. 5. Налази споменика посвећених божанству Дарданије:

● фигуралне представе; ○ епиграфски споменици

Fig. 5. Finds of the monuments dedicated to the deity of Dardania:

● figural representations; ○ epigraphic monuments

у чијој је близини, на локалитету Каменица, откривен данас изгубљени вотивни натпис неког царског ослобођеника, посвећен богињи Дарданији, по свој прилици из 140. године.¹⁹

Упоредна анализа иконографије божанстава на неколико споменика из данашње Србије и Румуније отвара не мали број питања везаних за њихов ареал распрострањености (сл. 5) и суштину значења саме представе. Наиме, како натпис са рељефа из Ромуле показује, реч је о богињи Дарданије, означеној као *Dardanica*. Међутим, приликом покушаја објашњења помених спменика намеће се више проблема, од којих се један односи на место њиховог налаза, а други је везан за природу приказаних богиња, односно за питање да ли је *Dardanica* персонификација провинције Дарданије или једног етно-географског простора.

¹⁹ Dušanić, 1976, 156-157, nr. 167. На основу сачуваног цртежа, први ред посвете би могао да гласи: [*Deae*] *Dard(aniae) s[ac(rum)]*.

Сл. 6. Централнобалканска племена пред римско освајање (према: A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, 1974, Fig. 6)

Fig. 6. Central Balkan tribes before the Roman conquest (after: A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, 1974, Fig. 6)

Да би се дговорило на ова питања потребно је, макер у оквирним цртама, представити историјски контекст налаза поменутих споменика. Наиме, Дарданци су племе које је у предримском периоду насељавало западни део простора између сливова Мораве и Вардара (сл. 6), а наша знања о везама ових балканских са малоазијским Дарданцима су доста маглопита. Као први северни суседи Македонаца, балкански Дарданци на историјску сцену ступају средином III века пре н.е. Сукобављавајући се са Македонском државом, они су се ставили на страну Римљана, за које су, после покоравња Македоније, 80-тих година I века пре н.е. постали опасност, па је организован низ похода на ослабљену Дарданију. Међутим, Дарданци, који су били на путу да остваре државну организацију, још неко време нису били директно под римском влашћу, да би, око 15. године н. е, земља Дарданаца, као и суседних Трибала и Меза, ушла у састав новоосноване провинције Мезије. После поделе провинције, 86. године,

Сл. 7. Централнобалканске провинције Раног царства
(према: М. Мирковић, *Историја српског народа I*, 1981, 73)

Fig. 7. Central Balkan provinces of the Early Roman Empire
(after: M. Мирковић, *Историја српског народа I*, 1981, 73)

дарданска територија је постала део Горње Мезије²⁰ (сл. 7) Као брдско-планинска област богата рудама, била је повољна за развој сточарства и, нарочито, рударства, тако да је врло рано формирана рударска област Дарданија, чији је административни центар био *Municipium Dardanorum* код Сочанице на данашњем Косову.²¹ Рудари из Дарданских, као и других централнобалканских рудника, били су насељавани у рудоносне делове Дакије, вероватно убрзо после поковања ове територије и формирања римске провинције.²² О присуству централнобалканског етничког елемента у рудничким зонама Дакије сведоче бројни епиграфски споменици,²³ али

²⁰ Papazoglou, 1978.

²¹ Čerškov, 1970; Dušanić, 1971, 241-261.

²² Tudor, Vlădescu, 1972, 189.

²³ Protase, 1978, 127-135.

Сл. 8. Централнобалканске провинције Касног царства
(према: М. Мирковић, *Историја српског народа I*, 1981, 93)

Fig. 8. Central Balkan provinces of the Late Roman Empire
(after: M. Мирковић, *Историја српског народа I*, 1981, 93)

и гробне конструкције типа Мала Копашница-Сасе у областима *Munțelu-Bard*, *Alba Iulia*, *Apulum*, *Romula*,²⁴ као и налази карактеристичног сребрног накита аутохтоног стила.²⁵ Налази рељефа из Ромуле са приказом божанства Дарданије, односно са посветом извесног *Aurelius Dardanus*-а, могу се објаснити управо овим насељавањима становника Дарданије на територије преко Дунава. Како су ови рељефи датовани у период између краја II и прве половине III века, закључујемо да је њиховим дедикантима иконографски приказ богиње *Dardanica* већ био добро познат, односно да су ту иконографску схему донели из своје постојбине. Нажалост, на тој територији до сада нису откривене представе овог божанства из раноримског периода. Сигурне епиграфске потврде поштовања божанства

²⁴ Jovanović, 1984, 101-110, map 19 (са наведеном литературом).

²⁵ Popović, 2002, 61-70; 105-112, Fig. 12.

Дарданије у овој области потичу из 206. и 211. године, а донекле несигурна, из 140. године, везује се за рударску територију у суседству, где је, такође, могло бити досељеника-рудара из Дарданије. С друге стране, поједине посвете на споменицима сведоче да је међу поштоваоцима ове богиње било цивилних (два *decuriones* из Ромуле) и нижих војних (један *speculator legionis* из Витине) службеника.

У сваком случају, фигуралне представе и епиграфски помени божанства Дарданије потичу из времена када није постојала провинција под тим именом, па ову богињу не треба схватити, као што је било претпостављено,²⁶ као персонификацију провинције Дарданије, формиране после 284. године (сл. 8), већ у ширем смислу, као божанство домовине (*dea patriae*) Дарданаца. Наиме, тај етно-географски простор заузимао је већу територију од истоимене касноантичке провинције. С друге стране, статуа која представља божанство Дарданије откривена је на Медијани која се налазила Средоземној Дакији, али у непосредној близини границе провинције Дарданије. У вези појаве те скулптуре на овом резиденцијалном комплексу важно је напоменути да је Констанције Хлор, отац Константина Великог, под чијом је влашћу Медијана доживела процват, био пореклом из угледне дарданске породице,²⁷ до чега је веома држао, што упућује на закључак да је био поштовалац овог локалног божанства, што је, вероватно, пренео и на свог сина. А статуа богиње Дарданије са Медијане, иако рађена у другом стилу, понавља иконографски концепт примењен на рељефу из Ромуле, а, можда и на патери из Доњих Бранетића, што значи да је њена иконографија, формирана у раноримском периоду, а вероватно и пре тога, на шта упућују елементи из грчко-малоазијског културног круга, током римске доминације остаала стандардизована и добро позната локалном становништву.

Bibliografija

Alföldi, 1963
<i>Archaeological Treasure of Niš</i> , 2004	M.-R. Alföldi, <i>Die Constantinische Goldprägung</i> , Mainz, 1963.
<i>Archaeological Treasure of Niš from the Neolithic to the Middle Ages / Arheološko blago Niša od neolita do srednjeg veka</i> , Belgrade, 2004
Čerškov, 1970	E. Čerškov, <i>Municipium DD kod Sočanice</i> (Summary: <i>Municipium DD at Sočanica</i>), Priština-Beograd, 1970.
Dobruna-Salih, 2003-2005	E. Dobruna-Salih, <i>Plastika dekorative dhe figurative e gurit në Dardani gjatë kohës romake. Sepurkrale dhe kultit 1-2</i> (Summary: <i>Decorative and Figurative Stone Sculpture in Dardania during the Roman Period. Funeral and Cult Sculpture 1-2</i>), Prishtinë, 2003-2005.
Dušanić, 1971	S. Dušanić, <i>Novi Antinojev natpis i Metalla municipii Dardanorum</i> , <i>Živa Antika / Antiquité Vivante</i> XXI/I, 1971.

²⁶ Јовановић, 1980, 57-58.

²⁷ Eutr., 9, 22.

- Dušanić, 1976 S. Dušanić, Le Nord-Ouest de la Mésie Supérieure, *Inscriptions de la Mésie Supérieure I*, Beograd, 1976.
- Јовановић, 1975 А. Јовановић, Неки аспекти проблема скупног налаза скулптура са Медијане код Ниша (Résumé: Certains aspects du problème de la trouvaille collective de sculptures à Mediana près de Naissus), *Старинар XXIV-XXV/1973-74*, 1975.
- Јовановић, 1980 А. Јовановић, Прилог проучавању скулптура са Медијане (Zusammenfassung: Ein Beitrag zur Erforschung des Problems der in Mediana bei Niš entdeckten Skulpturen), *Нишки зборник 9*, 1980.
- Jovanović, 1984 A. Jovanović, *Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije* (Summary: *Forms of Burial in the Territory of Yugoslavia in the Time of the Roman Empire*), Beograd, 1984.
- LIMC II, Aphrodite A. Delivorrias, G. Berger, A. Kossatz-Deismann, Aphrodite, dans: *LIMC II*, 1984.
- LIMC II, Artemis L. Kahil, Artemis, dans: *LIMC II*, 1984.
- LIMC IV, Hera A. Kossatz-Deismann, Hera, dans: *LIMC IV*, 1988.
- LIMC IV, Demeter L. Beschi, Demeter, dans: *LIMC IV*, 1988.
- LIMC VIII, Dardania M. Bărbulescu, Dardania, dans: *LIMC VIII*, 1997.
- Nenadović, 1961 A. Nenadović, Raniji rimski nalazi u Nišu i njegovoj bližoj okolini, *Limes u Jugoslaviji I*, Beograd, 1961.
- Papazoglou, 1978 F. Papazoglou, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times: Triballi, Autariates, Dardanians, Scordisci and Moesians*, Amsterdam, 1978.
- Петровић, 1976 П. Петровић, Ниш у античко доба (Summary: *Niš in Ancient Times*), Ниш, 1976.
- Petrović, 1979 P. Petrović, Naissus-Remesiana-Horreum Margi, *Inscriptions de la Mésie Supérieure IV*, Beograd, 1979.
- Petrović, 1994 P. Petrović, *Medijana. Rezidencija rimskih careva / Mediana. Residence of Roman Emperors*, Beograd, 1994.
- Picard, 1953 Ch. Picard, Observations archéologiques en Yougoslavie, *Compte rendus de l'Académie des Inscriptions*, Paris, 1953.
- Popović, 1995 I. Popović, Počeci lokalne proizvodnje srebrnog posuda u Gornjoj Meziji (Summary: Beginnings of Local Production of Silver Vessels in Upper Moesia), in: *Radionice i kovnice srebra / Silver Workshops and Mints* (ed. I. Popović, T. Cvjetičanin, B. Borić-Brešković), Belgrade, 1995.
- Popović, 2002 I. Popović, *Nakit sa Juhora. Ostava ili sakralni tezaurus / Jewelry from Juhor. Hoard or Sacred Treasure*, Belgrade, 2002.
- Protase, 1978 D. Protase, Les Illyriens en Dacie à la lumière de l'épigraphie, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja XVII/15*, 1978.
- Srejović, Cermanović-Kuzmanović, 1987 D. Srejović, A. Cermanović-Kuzmanović, *Rimska skulptura u Srbiji / Roman Sculpture in Serbia*, Beograd, 1987.
- Tomović, 1992 M. Tomović, *Roman Sculpture in Upper Moesia*, Belgrade, 1992.
- Tudor, Vlădescu, 1972 D. Tudor, C. Vlădescu, Dardanii la Romula-Malva, *Apulum X*, 1972.

Ivana Popović

DEA DARDANICA FROM MEDIANA AND RELATED MONUMENTS
FROM THE BALKAN PROVINCES OF THE EMPIRE

The monuments depicting the personification of Dardania, the south part of Upper Moesia province and in Late Roman times the province bordering on Dacia Mediterranea, Moesia Prima and Prevalitana have been found at the important Roman sites, *Romula* in Lower Dacia and at *Mediana* near *Naissus* in Late Roman Dacia Mediterranea. There were found one or two votive reliefs and one almost life-size sculpture dating from the different periods of Roman domination in the Balkans.

The statue of female deity, discovered already in 1933 in the course of archaeological investigations of the residential complex *Mediana* near modern town of Niš, is the one of iconographically most interesting Roman sculptures found in our territory. This is the statue 1.34 m high, whose head is unfortunately missing. It depicts the female figure dressed in long chiton and short himation. The head was covered with a veil, which is today partially visible falling along the back from the shoulders to the feet. The body is resting on the left leg, while the right leg is slightly drawn backwards. She holds a calf in her right arm bent at the elbow and placed on the chest, and in the hand of the left arm stretching down along the body she holds a purse (*marsupium*). Next to the left foot is depicted a head of wild boar and above it there is a double axe (*labrys*) (Fig. 1). The complex and unusual iconography of the represented goddess made scholars to explain the nature of this deity in various ways. Identification of the figure as *Dea Dardanica* is argumentatively supported by the analysis of depicted attributes as symbols, which explain the character of represented personification alluding to the cattle raising, mining and hunting, the economic activities well established in Dardania. According to the results of stylistic analysis, this sculpture is a good example of Roman art from about AD 320.

The suggested identification of the statue from Mediana as the deity of Dardania is confirmed by two marble reliefs with iconographic scene in the aedicula discovered in the course of archaeological excavations conducted in 1969 at the site *Romula-Malva* in Oltenia. On one relief, 0.44 x 0.27 m in size, is represented a woman facing forward and dressed in long pleated chiton and short himation. She has on the head a crescent-shaped diadem, today damaged, and a veil, which over the shoulders falls along the back. She holds the calf in the left arm bent at the elbow and placed on the chest. The right arm is stretching along the body, but its lower segment is nowadays missing, so we do not know what attribute she was holding in the right hand. To the left of the goddess is an altar with a rooster on it. On the top arched edge of the relief is the inscription *[Da]rdanic(a)e*, while on the bottom edge, i.e. the relief socle, are mentioned the dedicators, two decurions of the *colonia Romula*, whose names could not be determined because the segment of relief with the beginning of inscription is missing (Fig. 2). Another relief, which was found at the same occasion, is very damaged, so the iconographic representation within the aedicula is preserved just in fragments. Possible to discern is a lower part of the female standing figure in long pleated dress, and next to her to the left is the basket or vase of the crater shape with some circular objects, fruit or breads in it. The inscription of the dedicator is partially preserved on the relief socle. The inscription runs as follows: *[ego? ...A]jur(elius) Dardan- / [us votu]m posui* (Fig. 3). The reliefs are dated in the 2nd-3rd century, i.e. in the first half of the 3rd century. As the inscriptions on the reliefs reveal, it was in the first case a dedication to the goddess whose name was *Dardanica*, while in the second case the name of the deity is not preserved but the dedicator is some *Aurelius Dardanus*. The name of dedicator as well as the preserved segment of the portrait of the goddess in long pleated chiton suggest the assumption that goddess *Dardanica* was also depicted on the damaged relief. The existence of this female deity is also confirmed by the inscriptions on the monuments from Kuršumlijska Banja (AD 206), Vitina (AD 211), Glavnik and, probably, Kamenica (AD 140). Some of these epigraphic references are a testimony to the social position of the monuments' dedicators (two *decuriones* from *Romula*, one *speculator legionis* from Vitina).

Except on the monuments from Romula and Mediana similar iconographic scheme was encountered on the representation of the goddess, who was the part of an engraved composition on the handle of a silver patera, which was found in a group of silver vessels discovered in the village Donji Branetići, on the slopes of the Rudnik mountain, in the area of the northwestern border of Upper Moesia province, in the middle of the 19th century. The goddess depicted on top of this handle has on the head an urban crown (*corona muralis*), she is dressed in a long-sleeved pleated dress and she placed her left arm bent at the elbow on the chest holding an animal (calf? lamb? kid?) while in the right hand she holds a scarf and ear of grain(?). Below the goddess is represented a male goat in motion and in the third zone of a scene are axe and altar (Fig. 4). On the basis of the vessel shape and the hair style of depicted woman, the patera was dated in the end of 2nd and the first half - mid 3rd century.

Figural representations and epigraphic references of the deity of Dardania (Fig. 5) date from the time when the province of such name did not exist (Figs. 6, 7), so this goddess should not be understood, as it has been assumed, as the personification of Dardania province, which was established after AD 284 (Fig. 8), but in a broader sense as the deity of homeland (*dea patriae*) of the Dardanians. In other words, these ethno-geographic area covered the larger territory than the Late Roman province of that name. On the other hand, the statue representing the deity of Dardania was discovered in Mediana, which was in the Dacia Mediterranea, but in the immediate vicinity of the province of Dardania border. Concerning the occurrence of this sculpture within this residential complex it is important to mention that Constantius Chlorus, father of Constantine the Great, who supported building of this complex, was a descendant of respectable Dardanian family and he was keen on it, so it indicates that he was the devotee of this local deity and, probably, handed it down to his son. And the statue of the goddess Dardania from Mediana, although made in a different style, repeated the iconographic concept employed on the relief from Romula and probably on the patera from Donji Branetići, meaning that her iconography was established in the early Roman period and perhaps even before that, as it is suggested by the elements from the Greek-Asia Minor cultural milieu.